

привізними товарами, в тому числі і предметами сакрального мистецтва з різних ливарних православних майстерень Московського Царства. Цікаво що уніатський період на Поділлі не залишив після себе будь-якого подібного натільного ставрографічного матеріалу в металі. Очевидно використовувалися дерев'яні латинські (католицькі. - Авт.) форми хрестів.

Будь-які взаємини між православ'ям і католицької унією тоді носили жорсткий

конфронтальний характер і ніякого зближення між ними, а тим більше на релігійній основі, було неможливим. Не знаходячи підтвердження припущення про існування подібного церковного уніатського ювелірного ремесла на Поділлі, запрошується логічний висновок про експорт їх походження і передбачається, що виявлення цих натільних хрестів явно свідчить про прихильність Лядавських ченців уніатського періоду до православної віри.

Джерела:

1.Ставрографический сборник. Книга вторая. Крест в православии. Москва. 2003 г.

Сергій Маярчак

ПРО ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ СЕРЕДНЬОДНІСТРОВСЬКОГО ЛІВОБЕРЕЖЖА ІХ-ХІІІ СТ.*

Розглядається питання етнічного складу населення Середньодністровського Лівобережжя ІХ-ХІІІ ст. за матеріалами Південної Хмельниччини. Робиться висновок про домінування слов'янського компоненту у регіоні над тюркським.

Ключові слова: *Середньодністровське Лівобережжя, етнічний склад, ІХ-ХІІІ ст., слов'яни.*

The article deals with the issue of the ethnic composition of the population of the Middle Dnister Left Bank region of the IX-XIII centuries. According to the materials of the Khmelnytska oblast. A conclusion is drawn about the dominance of the Slavic component in the region over the Turkic.

Keywords: *Middle Dnister Left Bank region, ethnic composition, IX-XIII centuries, Slavs.*

Розташування Середнього Подністров'я відносно недалеко від Степової зони (у межах кількох кінних переходів), присутність тюркізмів у місцевій топоніміці¹, свідчення писемних джерел про контакти середньовічного населення Верхнього і Середнього Дністра з кочівниками, – все це, закономірно, стимулює дослідників до пошуків та ідентифікації кочівницьких елементів матеріальної та духовної

культури на досліджуваній і прилеглих до неї територіях. Однак, не варто їх перебільшувати: загалом досліджувана територія належала до слов'янського світу. Адже тут досі не відомі поховання, котрі можна було б пов'язати з кочівниками². Кількісно елементи матеріальної культури кочівників «губляться» серед типових елементів давньоруської матеріальної культури, притаманних домінуючому у Київській Русі

* Доповідь з програми VI Археологічних читань, 8 грудня 2017 р.

¹ Автору відомі такі: назва річки, що впадає у Збруч південніше м. Волочиська – Бовванець (раніше Болванець). У давніх грамотах 1429 і 1431 рр. згадуються ще села Верх Болванця та Болванець («Baluaniecz») [1, с.249, 276, 290]. Ці назви походять від слова «болван», яке, очевидно, прийшло у давньоруську мову з тюркської й означало «ідол» [2, с.186-187]. Ойконіми, що походять з тюркської мови, не виключено – від кочових народів періоду існування Київської Русі: Карачіївці Вінковецького району, Карачківці Чемеровецького району, Великий Карабчіїв, Малий Карабчіїв і Куманів Городоцького району. Назва «Карабчіїв» у перекладі з тюркської мови означає «чорний ліс» [3, с.131]; це загалом вірно характеризує особливість природи краю у доіндустріальну добу – масиви грабових лісів з чорними стовбурами дерев. Значне поширення тюркської мови припадає на XI ст. і пов'язується з половцями [4, с.45]. Неподалік с. Великий Карабчіїв і тепер є ліс, що зветься Чорним.

слов'янському населенню [7, с.117-170]. Писемні (походи 1144 і 1159 рр. на Ушицю) [8, стб. 311; 9, стб. 316, 497, 488, 497, 498, 508] та фольклорні (про Шолудивого Буняка – половецького хана Боняка) [10, с.244; 11; 12, с.101, 251; 13, с.297, 308; 14, с.422, 433, 485, 964; 15] відомості про перебування степовиків у досліджуваному регіоні свідчать про їх зовнішній, агресивний відносно місцевого населення характер. Вивчення остеологічного матеріалу з двошарових (ранньослов'янський і давньоруський періоди) поселень Городок, Устя, Бакота та Сокіл дозволило дійти висновку, що найбільшою кількістю особин на усіх цих поселеннях представлений бик домашній [16, с.52], тобто велика, а не дрібна рогата худоба, притаманна кочівницькому господарству.

Зважаючи на вищевикладене, зокрема, міркування Ю.Ю. Моргунова про три «степові», на думку дослідника, фортифікаційні елементи деяких середньовічних укріплень досліджуваної території (ескарпи, багаторядні напільні лінії оборонних стін і багаторядно-концентричне планування укріплень) [20, с.163-178, 248, 278], на нашу думку, не переконливі. Технічно прості й практичні в умовах горбистого ландшафту Середнього Подністров'я ескарпи відомі щонайменше на декількох городищах XI-XIII ст.: Гринчук, Городиська, Калюсик, Остапківці, Карачківці, Колубаївці, Привороття Друге, Стара Ушиця [21, с.86; 22, с.2; 23, с.2, 5;

24, с.88]. Теза, що ескарпи стали «глибокою архаїкою» для Русі XII ст. [25, с.164, 248], а значить і досліджуваного регіону, дискусійна. Наявність на укріпленні синхронних багаторядних оборонних ліній (напільних чи концентричних) свідчить, передусім, про його топографічні особливості, відносно значний і організований людський ресурс мікрорегіону, де воно розташоване, характер та рівень ймовірної загрози. Навряд чи й ці захисні елементи були привнесені у слов'янський Подністровський Лісостеп «степовою» фортифікаційною школою у XII ст⁴. Усі вони відомі у регіоні ще з раннього залізного віку, тому місцеве слов'янське населення могло їх спостерігати наочно і споруджувати без значної участі федератів-кочівників. Виявлені у двох клітках Староушицького городища вогнища не варто упевнено пов'язувати з кочівниками [27, с.179; 28, с.91]. Ці клітки могли використовувати, наприклад, як житловий резерв на випадок воєнних дій, і захисники фортеці-слов'яни [29, с.72-74; 30, с.82]. Ставчанського та Калюського ідолів, очевидно, раннього залізного віку – взагалі немає підстав пов'язувати з половцями чи іншими середньовічними кочівниками [31, с.132; 32, с.10; 33; 34, с.132-133; 35, с.9-10; 36, с.91].

Отже, масштаби ймовірного осідання кочівників-федератів Русі на досліджуваній території не варто перебільшувати, кількісно тут домінували слов'яни.

Список використаних джерел: 1. Білецька О. Поділля на зламі XIV-XV ст.: до витоків формування історичної області: Монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 416 с. 2. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. I. (А–Д): пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева / под ред. и с предисл. Б.А. Ларина. 2-е изд., стер. М.: Прогресс, 1986. 576 с. 3. Коваль А.П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України. К.: Либідь, 2001. 304 с. 4. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь: АСТ–Астрель, 2004. 656 с. 5. Біляєва С.О. Слов'янські та тюркські світи в Україні (з історії взаємин у XIII-XVIII ст.). К.: Університет «Україна», 2012. 524 с. 6. Бранденбург М.Е. Журнал раскопок 1888-1902 гг. Спб., 1908. VII+220 с. 7. Маярчук С.П. Лівобережжя Середнього Подністров'я у IX-XIII ст. (за даними історико-археологічних досліджень): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.04. Київ, 2012. 391 с. 8. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). Т. 1. Лаврентьевская летопись. 2-е изд. / Под ред. Е.Ф. Карского. Вып. 1-3. Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1926-1928. VIII с. 579 стлб. 9. ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Изд. 2-е. С.-Петербург: Типография М.А. Александрова, 1908. 638 с. 10. Спицын А.А. Сведения 1873 г. о городищах и курганах // Записки Отделения русской и славянской археологии Русского археологического общества. Т. VIII. Кн. 1. С.-Петербург, 1896. С. 237–286. 11. Антонович В. Подольская легенда о Буняке // Киевская старина (КС). 1892. Июнь. С. 444–445. 12. Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии. (Материалы для составления археологической карты Подольской губернии). Каменец-Подольский: Тип. Подольс. губ. правления, 1901. 401, LVII с. 13. Сецинский Е.И. Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI Археологического съезда в

² У літературі присутня помилкова прив'язка розкопаних у 1899 р. М.Ю. Бранденбургом кочівницьких курганів до території сучасного Кам'янець-Подільського району (с. Кам'янки) [5, с.66]. Насправді дослідник вивчав тоді поховання біля м. Кам'янка Ольгопільського повіту Подільської губернії (тепер територія Молдови) [6, с.166-177].

³ Такі, що привнесені на слов'янські території (первісно зі Сходу: Хазарії, Волзької Булгарії, Північного Кавказу) осілими кочівниками-федератами Русі [17, с.248]; розвинуті думки, викладені у працях: [18, с.29; 19].

⁴ Зазначимо, що у недавньому дослідженні з середньовічної фортифікації на території Волзької Булгарії припущення про нібито кочівницькі традиції середньовічних городищ правильної конфігурації у регіоні не підтверджується; констатовано переважання укріплень, залежних від рельєфу місцевості [26, с.346-347].

Киев в 1889 году. Т. 1. М.: Тип. Г.Лиснера и А.Гешеля, 1901. С. 197–353. 14. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. IX. / Под ред. священника Е.Сецинского. Каменец-Подольский: Тип. С.П.Киржацкого, 1901. 1064 с. 15. Кузмичевский П. [Драгоманов М.П.]. Шолудивый Бунык в украинских народных сказаниях // КС. 1887. Август. С. 676–713. 16. Приходнюк О.М. Слов'яни на Поділлі (VI-VII ст. н. е.). К.: Наукова думка, 1975. 156 с. 17. Моргунов Ю.Ю. Древо-земляные укрепления Южной Руси X-XIII веков. М.: Наука, 2009. 303 с. 18. Плетнева С.А. О юго-восточной окраине русских земель в домонгольское время // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН СССР. 1964. Вып. 99. С. 24–33. 19. Плетнева С.А., Макарова Т.И. Южное городище у с. Витачева // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН СССР. 1965. Вып. 104. С. 54–61. 20. Моргунов Ю.Ю. Древо-земляные... 21. Пачкова С.П. Давньоруське городище Гринчук на Дністрі // Археологія. 1979. № 32. С. 78–96. 22. Кучера М.П. Звіт про розвідку городищ в Середньому Подністров'ї у 1974 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України (НА ІА НАНУ). 1974/6. 10 с., 8 рис. 23. Кучера М.П. Отчет о разведке городищ в 1976 г. // НА ІА НАНУ. 1976/37. 10 с. 24. Кучера М.П., Горишний П.А. Раскопки городища XII-XIII вв. у с. Старая Ушица // Археологические памятники Среднего Поднестровья. К.: Наукова думка, 1983. С. 62–96. 25. Там само. 26. Губайдуллин А.М. Фортификация в Среднем Поволжье в X – первой половине XVI вв. (по материалам археологических исследований): дисс. ... доктора ист. наук: 07.00.06. Казань, 2017. 558 с. 27. Моргунов Ю.Ю. Древо-земляные... 28. Марков В.И. Тюркский след в истории Украины X-XVII вв. СПб: ЕВРАЗИЯ, 2016. 382 с. 29. Кучера М.П. Слов'яно-руські городища VIII-XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. К.: ІА НАНУ, 1999. 252 с. 30. Моргунов Ю.Ю. Древо-земляные... 31. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. М.: Наука, 1987. 784 с. 32. Русанова И.П., Тимошук Б.А. Языческие святилища древних славян. М.: АРХЭ, 1993. 144 с. 33. Забашта Р. Ідоли Ставчанського святилища (нові іконографічні факти й історичні паралелі) // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України: Наукова конференція (Львів, 2-3 лют. 1995 р.): Збірник тез повідомлень та доповідей. Львів, 1995. С. 38–41. 34. Забашта Р. До питання атрибуції язичницької монументальної скульптури теренів Середньої Наддністрянщини (за архівними матеріалами) // Медобори і духовна культура давніх, середньовічних слов'ян (до 150-річчя виявлення Збруцького «Святовита»): Матеріали наукової конференції. Львів: Місіонер, 1998. С. 130–144. 35. Винокур І.С. Слов'яни Південно-Східної Європи у середині I тис. н. е. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного ун-ту: Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2003. Т. II. С. 6–13. 36. Марков В.И. Тюркский след...

Лариса Парфенюк

ДИТИНЕЦЬ У ПЕРЕСОПНИЦІ: ДО ПИТАННЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ЛІТОПИСНОГО МІСТА*

У статті із залученням письмових та археологічних джерел розглянуто питання щодо локалізації та функцій дитинця літописної Пересопниці, конструктивні та функціональні особливості оборонних споруд, що тут існували.

Ключові слова: археологічні джерела, Пересопниця, дитинець, фортифікаційні споруди.

Involving written and archaeological sources considered to localization and function chronicle citadel Peresopnytsya, structural and functional features of fortifications that existed there.

Keywords: archaeological sources, Peresopnytsya, citadel, fortifications.

Київська Русь, що об'єднала всі східнослов'янські землі, стала однією з наймогутніших ранньофеодальних держав Європи. Економічною її основою була феодална власність на землю. У процесі складання феодалних відносин та в результаті подальшого поділу праці, розвитку ремесла і торгівлі ремісники і купці виділилися як окремі суспільні верстви, господарські й соціальні інтереси яких вимагали зосередження їх у певних місцях. Так

виникли міста як центри ремесла й торгівлі, які стали також політичними, релігійними і культурними осередками.

Джерела, починаючи з опису подій середини IX ст., містять багато згадок про гради. В одному із фрагментів Повісті читаємо: «*Ольга ж звеліла викопати велику й глибоку яму, на тюремному дворі за градом*». Так само княгиня мала справу із справжнім градом – укріпленим поселенням – у розповіді Нестора про облогу і штурм нею

* Доповідь з програми V Археологічних читань, присвячених пам'яті Івана Михальчишина, 9 грудня 2016 р.